

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2014 metai
2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2014

2

Vilnius 2015

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2014

2

Vilnius 2015

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

K o n f e r e n c i j a

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA „SOCIALINĖS GRUPĖS IR JŲ POVEIKIS VISUOMENĖS RAIDAI XVI–XIX A.“

Lietuvos istorijos institute vykdoma ilgalaikė mokslinių tyrimų programa „Visuomenės struktūros, socialinė sąveika ir jos poveikis valstybės raidai (Naujieji laikai) (2012–2016 m., programos vadovė habil. dr. Tamara Bairašauskaitė). Būtent šios programos tyrimų temos bei nagrinėjamos problemos tapo akstinu Istorijos institute 2014 m. spalio 8–9 d. organizuoti konferenciją¹, kurioje būtų diskutuojamos socialinės istorijos problemos, įvertinama socialinių grupių, luomų raida, dinamika, kaita bei sąveika, poveikis visuomenės raidai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei XIX amžiaus Lietuvos visuomenėje. Minėtas problemas konferencijoje analizavo ne tik mokslo bei atminties institucijų tyrėjai iš Lietuvos, bet ir iš kitų valstybių – Baltarusijos, Lenkijos, Ukrainos.

Konferenciją pradėjo ilgalaikės programos vadovė habil. dr. T. Bairašauskaitė, kuri detaliau supažindino su ilgalaikės tyrimų programos tikslais bei vykdymu ir vykdytojais. Ji iš kolegų vylėsi naujų mokslinių įžvalgų ir diskusijų konferencijos metu. Konferencijos dalyvius sveikino Lietuvos istorijos instituto direktorius dr. Rimantas Miknys.

Pranešimai konferencijoje buvo sugrupuoti pagal tris didesnes tyrimų problemas. Atskirą grupę sudarė pranešėjai, kurie analizavo socialinių grupių sudėties ir jų kaitos problematiką. Kita tyrėjų grupė analizavo kintančios visuomenės problemas. Dar kiti – socialinių grupių kultūrinės ir kasdienės praktikas.

Prof. habil. dr. Andrzejus Z a k r z e w s k i s skaitė pranešimą „Lietuvos bajorų kismas XVI–XVII a. Teisė ir praktika“ ir atkreipė dėmesį, kad bajorų luomas Lietuvoje buvo labai diferencijuotas (net ir III Statuto praktikoje), su subgrupėmis luomo viduje. Buvo įvardytos kelios tendencijos – siekusių teisių sulyginimo su Lenkijos Karalystės bajorija bei siekusių išlaikyti istorinės Lietuvos atskirumą. Formavosi ypatingos politinės ir teisinės padėties bajorų luomo grupės, XVII a. – ir vadinamoji ekonominė bajorija.

¹ Konferenciją finansavo Lietuvos mokslo taryba. Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa. Sutartis Nr. LIT-8-4.

Dr. Natalia B i l o u s skaitė pranešimą „Lucko valdantysis elitas XVI–XVII a.: socialiniai konfliktai kasdienėje praktikoje“. Jame analizavo Voluinės vaivadijos centro – Lucko socialinių konfliktų priežastis ir turinį, įvairių miesto luomų – pirklių (sudariusių nedidelę miestelėnų grupę), miestiečių, amatininkų santykius. Pažymėta, kad XVII a. keitėsi ne tik socialinė, bet ir tautinė miesto sudėtis, kadangi vyko judėjimas iš Karūnos žemių, taip pat Lietuvos bei Lucko apylinkių (periferijos). Socialinių santykių kaita provokavo socialinius ir ekonominius konfliktus, būdingus ne tik šiam miestui, bet ir visai Abiejų Tautų Respublikai.

Habil. dr. Jerzy G o r d z i e j e w a s pranešime „Gardino miesto elitas XVIII a.: vertinimo kriterijai ir formavimosi mechanizmas (problemos formulavimas)“ vėlgi nagrinėjo miesto elito problemą, tačiau daugiau dėmesio skyrė tokių tyrimų teorinio modelio formulavimui. Jis tyrė XVIII a. Gardino atvejį. Elitui priskiriamos charakteristikos: atvirumas, aukštas socialinio mobilumo lygis, sąlygojantis jų atsinaujinimą. Konstatavo, jog elitą galima fiksuoti įvairiose socialinės veiklos sferose, todėl jų skirstymas į valdantįjį ir nevaldantįjį yra socialinio proceso supaprastinimas.

Dr. Gintautas S l i e s o r i ū n a s pranešime „Vidaus karo kulminacija ir konfederacinio valdymo formos įvedimas LDK (1700–1701)“ kėlė ir ieškojo atsakymų į klausimus: kas pasikeitė Lietuvoje po 1700 m., t. y. po Valkininkų mūšio, ar pagrįstas pavadinimas Valkininkų konfederacija? Nagrinėjo naujosios valdžios ypatybes, fiksuotas po Valkininkų mūšio pasirodžiusiame dokumente – vadinamuosiuose *Valkininkų nutarimuose*. Analizavo, kodėl pastarasis vadinamas Valkininkų konfederacijos dokumentu, nors jame pačiame ši sąvoka net neįvartojama. Pastebėjo, kad tuo metu Lietuvoje savarankiškai susiformavo prorespublikinis judėjimas.

Doc. dr. Ramunė Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė pranešime „Iždo komisijos tarnautojai kaip LDK socialinė grupė (1764–1795)“ pateikė keletą teorinių socialinių grupių charakteristikų ir jas taikė apibūdindama LDK iždo komisijos tarnautojus. Anot pranešėjos, „šiuolaikinėje sociologijoje naudojama visuomenės grupių tipologija ir grupei priskiriamų bruožų išskyrimas gali būti vienas iš įrankių siekiant apibūdinti kintančioje ankstyvųjų naujųjų laikų epochoje visuomenės struktūroje besiformavusias naujas socialines grupes“. R. Šmigelskytė-Stukienė pagrįstai teigė, kad iždo tarnautojus jau XVIII a. visuomenėje galima laikyti atskira socialine grupe, susiformavusia bajorų luomo viduje.

Dr. Jolita Sarcevičienė pranešime „Šeimos ir individo gyvenimo ciklai XVIII a. Europoje: Lietuvos valstiečių atvejis“ supažindino su trijų tipų šaltiniais: fiskaliniais (pavyzdžiui, inventoriai), parapijų bažnyčių metrikų duomenimis, su kurių pagalba rekonstruojama šeima, ir parapijiečių sąrašais. Svarbiausia, kad pasirinktas šaltinis fiksuotų surašytų asmenų amžių, kuris ir yra tas dėmuo, leidžiantis sėkmingai rekonstruoti individo gyvenimo ciklą. Tyrime naudotasi Šiaulių ekonomijos inventoriaus duomenimis (2623 namų ūkių). Pastebėta, kad Šiaulių ekonomijos valstiečių namų ūkio modelis jungė

savyje gana skirtingus bruožus. Apibendrinant išskirti šeimos Lietuvoje ypatumai – menkos sąsajos tarp santuokos ir naujo namų ūkio susiformavimo. Taip pat – jaunas santuokinis amžius – tiek vyrų, tiek moterų, bei mažas santuokos niekada nesudariusių asmenų skaičius (pavyzdžiui, Vakarų Europoje jis siekė net iki 25 proc., Lietuvoje – iki 5 proc.).

Doc. dr. Svetlana L o u g o v t s o v a pranešime „Baltarusijos bajorai XIX a. pirmojoje pusėje: skaičius, konfesinė priklausomybė, vidinė luominė struktūra“ analizavo Lydos ir Mogiliavo apskričių bei Mogiliavo miesto bajoriją (1816 ir 1835 m. šaltinių duomenys). Ji tyrė bajorijos šeimos struktūrą ir pateikė jos klasifikaciją pagal P. Lesletą. Nors atkreipė dėmesį į Lydos ir Mogiliavo apskričių šeimų modelio skirtumus, tačiau didžiausi šeimų struktūros skirtumai buvo mieste.

Prof. habil. dr. Aldona P r a š m a n t a i t ė pranešime „Vilniaus vyskupijos katedros prelatų korpusas XIX a. pirmojoje pusėje“ supažindino su tyrimo šaltiniais, pateikė spalvingą šios socialinės grupės portretą, charakterizavo jos struktūrą ir funkcijas. Buvo atkreiptas dėmesys į pasaulietinės valdžios pastangas ir įtaką formuojant šią Bažnyčios struktūrą, į ypatingą situaciją, kurią kūrė pasaulietinių įstatymų funkcionavimas ir kano-nų teisė. Konstatuota, kad šios socialinės grupės kultūrinė intelektualinė veikla bei socialinės iniciatyvos leidžia juos laikyti anuometinės visuomenės elitu.

Prof. dr. Virgilijus P u g a č i a u s k a s pranešime „Vilniaus cechų amatininkai XIX a. realijose“ analizavo amatininkų cechų teisinę situaciją XIX a., jos pokyčius, ypač po 1811 m., kai nuosekliai pradėti taikyti Rusijos įstatymai. Nagrinėjo socialinius pokyčius cechų viduje: konstatavo, kad miestiečių procentas juose nuolat mažėjo, o cechai pildėsi iš valstiečių, taip pat bajorų. Nurodė, kad šalia egzistavusių dar formavosi nauji žydų cechai, ir konkurencija tarp cechų tik augo. Socialinė modernizacija imperijoje sąlygojo cechų sunykimą, uždarymą ir panaikinimą. Kita vertus, jų egzistencija užsitęsė iki XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių.

Prof. habil. dr. Tamara B a i r a š a u s k a i t ė pranešime „Bajorų luomo gelbėjimo vardan – giminių klanų susidarymas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ nagrinėjo vėlyvojo imperijos laikotarpio socialinį reiškinį – bajorų giminių jungimąsi, bandant išlaikyti bei stiprinti aukštojo luomo socialinį statusą, luomo reikšmingumą. Tai buvo privati dvarininkų iniciatyva – kurti giminės savipagalbos institucijas, giminių sąjungas. Vakarų krašto gubernijose kol kas identifiikuotos tik dvi tokios iniciatyvos – dvarininkų Meištavičių ir Vankovičių giminių. Šių giminių sąjungų įstatai buvo patvirtinti 1901 ir 1903 m. Diskutuota, ar šis reiškinys rodė luominės sistemos irimą, ar stiprėjimą. Vargu ar galimas vienareikšmiškas atsakymas, žinant plačią istoriografiją, pateikiančią įvairius Rusijos luominės struktūros raidos modelius.

Dr. Olga M a s t i a n i c a pranešime „Profesionalėjimas kaip XIX a. visuomenės socialinės struktūros pokyčių analitinė kategorija“ nagrinėjo profesijos sąvokos prasmes XIX a. (tyrimą detalizavo 1883–1914 m. periodikos lietuvių kalba analize). Pastebėjo,

kad profesija XIX a. formavosi ardydama egzistavusias socialines, etnines įtampas, luomų ribas. Profesionalizacija lėmė individų socialinį mobilumą, o su juo ir naujus socialinės komunikacijos ir elgsenos modelius. Formavosi naujos socialinės grupės – buržuazija, inteligentija.

Dokt. Arūnas A s t r a m s k a s pranešime „Pilietinės visuomenės elementai Panevėžio miesto bendruomenėje XX a. pradžioje“ supažindino su istoriografija, nevienodai vertinančia pilietinės visuomenės formavimosi galimybes Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Jis pastebėjo, kad pilietinės visuomenės apraiškų buvo daugiau, nei teigta ankstesniuose tyrimuose. Kita vertus, pranešėjas pripažino, kad pilietinės visuomenės raiškos lygmuo buvo žemas. Pilietinės visuomenės formavimosi kriterijus jis bandė taikyti analizuodamas Panevėžio visuomenę, remdamasis informacija apie Panevėžį periodinėje spaudoje (pavyko aptikti 1956 m. įvairaus pobūdžio žinučių). Pateikė lietuviškosios miesto visuomenės dalies vaizdą, nors taip pat būtų galima analizuoti žydiškąją, lenkiškąją bei rusiškąją visuomenės dalis.

Dr. Aelita A m b r u l e v i č i ū t ė pranešime „Socialinės veiklos atspindėjimas pirklių testamentuose XIX a.“ supažindino su ypatingais ir negausiai identifikuojamais šaltiniais – pirklių testamentais, ir analizavo, kokia socialinė pirklių laikysena juose fiksuojama. Pranešėja konstatavo, kad pirkliai testamentais dalį turto skirdavo visuomenės reikmėms dėl moralinių religinių įsitikinimų, socialiai atsakingos savo bendruomenei laikysenos. Buvo atkreiptas dėmesys, kad tokia asmeninė finansinė parama itin retai peržengdavo konfesines ribas.

Dr. Vilma Ž a l t a u s k a i t ė pranešime „Romos katalikų dvasininkų mobilumas ir jo kontrolė Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijose (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)“ mobilumo sąvoką vartojo judėjimo laisvės prasme ir analizavo, kokias galimybes turėjo Romos katalikų dvasininkų luomo asmenys atlikti su jų luomu susijusias sielovadines funkcijas. Fiksuotos ir analizuotos pasaulietinės valdžios priemonės, reglamentavusios dvasininkų mobilumą, bei analizuota jų taikymo praktika.

Prof. habil. dr. Dorota M i c h a l u k pranešime „Baltarusijos žemių tautinė ir socialinė struktūra ir baltarusių tautinė idėja XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ dėmesį skyrė modernaus baltarusių nacionalizmo formavimuisi, jo genezės socialinių sąlygų analizei. Nagrinėjo visuomenės tautinę, kalbinę, konfesinę struktūrą bei baltarusiškumo vietą joje. Atkreiptas dėmesys į tautinės inteligentijos formavimąsi, jos svarbą tautinės idėjos generavimui ir sklaidai. Remiantis 1897 m. visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, rekonstruota baltarusių visuomenės socialinė struktūra.

Dr. Darius V i l i m a s pranešime „Bajorai ir prekyba. Keli epizodai iš XVI a. žemės teismo knygų“ verifikavo nuomonę, kad prekyba ir bajorija – sunkiai dera, ypač katalikiškojoje LDK. Pranešėjas, remdamasis Kauno pavieto žemės teismų knygų analize 1581–1593 m. laikotarpiu, pateikė ne vieną (nurodė bent 12-a) prekybos Nemuno upe

epizodą, kuriame veikė ir bajorija. Šaltinių informacija ne tik ardo stereotipą apie bajorų požiūrį į prekybą, bet ir pateikia spalvingų bajorijos kasdienio gyvenimo siužetų.

Dr. Reda Griškaitė pranešime „Intelektinės XIX a. pirmosios pusės Lietuvos dvarininkų aspiracijos: istoriografijos kontekstas ir nauji tyrimo aspektai“ supažindino su formuluojamos problemos ištirtumo lygiu Lietuvos bei Vakarų istoriografijoje. Pranešėja apibendrindama nurodė, kad intelektualinio darbo aspiracijos, nors ir nebuvo dažnos tarp Lietuvos dvarininkų, tačiau apėmė visas kultūros sferas, todėl tai buvo gana aiškiai visuomenėje pastebimas reiškinys. Prelegentė nurodė ne vieną priežastį, lėmusią intelektualinę šio luomo asmenų veiklą (pavyzdžiui, bendrą kultūros demokratėjimą, skaitymo kultūros augimą, prestižą užsiimti ne tik ūkine veikla), tačiau akcentavo Vilniaus universiteto formuotos intelektualinės veiklos tradicijos reikšmę ir kontekstą.

Dr. Lilia Kowkiele pranešime „Aktyvaus skaitymo modelis buvusios LDK provincijoje XIX a. pirmojoje pusėje“ aptarė tokį tyrimą komplikuojančias problemas (šaltinius), rekonstravo anuometinio aktyvaus skaitytojo tipą (nepamiršusį ir pabrėždavusį savo priklausymą aukštajam luomui), lektūrą bei jos kelius pas skaitytoją. Beje, šalia bajoro ir dvarininko nurodydama ir inteligentiją – dar tik besiformuojančią socialinę struktūrą.

Dokt. Juozapas Paškauskas pranešime „Vilniaus žydų privati erdvė kaip XIX a. pabaigos socialinių ir ekonominių pokyčių indikatorius“ kėlė tikslą nustatyti žydų erdvės ypatumus. Tyrime naudojo Naujamiesčio gyvenamųjų namų planus, rekonstrukcijų projektus. Atlikęs šaltinių analizę, konstatavo, kad visgi ir šis miesto rajonas buvo heterogeniškas konfesiniu ir tautiniu aspektais, ir sudėtinga išskirti tik žydišką privačią erdvę. Tyrimui palankesnis yra socialinių grupių privačios erdvės charakterizavimas ir vertinimas.

Doc. dr. Tatyana Voronich pranešime „Vilniaus sukčiai (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)“ nusikaltimą pateikė kaip socialinių procesų indikatorių ir sukčiavimo reiškinį įvertino kaip visuomenės modernizacijos apraišką. Juo labiau kad tokio nusikaltimo kvalifikacija jau egzistavo teisinėje imperijos sistemoje. Pranešime rekonstruoti tokio pobūdžio nusikaltimai, charakterizuoti jų dalyviai – nusikaltėliai ir aukos, aptartas vaikų, moterų vaidmuo juose. Konstatuota, kad sukčiavimas padėjo formuoti organizuotam nusikalstamumui Rusijos imperijoje.

Konferencijos metu nagrinėtos problemos, diskusijos padeda įvertinti ne tik jau atliktus ar atliekamus tyrimus, bet rodo ir tolesnių socialinės istorijos tyrimų perspektyvas. Uždarymo kalboje ilgalaikės programos vadovė habil. dr. T. Bairašauskaitė dėkojo dalyviams už darbą, kvietė pagal pranešimus rengti straipsnius planuojamam mokslinių straipsnių rinkiniui.

Vilma Žaltauskaitė